

Fásángo-túringe

Egy bátyai téli népszokás¹

Ha azt mondom, hogy a Kalocsai Sárközben fekvő kétnyelvű (magyar-rác) Bátya népének „fásángozás”-áról szeretnék beszélni, tudom, sokan farsangi szokásokról várnak tőlem előadást. Nem erről lesz azonban szó. A fásángozás szokását én magam megfigyelhettem, mint helybéli disznótoros gazda, s néprajzi gyűjtőként az adatközlők szövegeit is tanulmányozhattam. Így egyszerre két kultúrában élve adhatok számot a témáról. A bátyai fásángozást a téli munkához fűződő, ezen belül a jelmezes-maszkos-alakoskodó-köszöntő-adománygyűjtő-dramatikus jellegű szokások közé kell helyeztünk.

Funkciójában azonos az alföldi köszöntő-adománygyűjtő *disznótoros kántalással*, a maszkás-jelmezes-alakoskodó szereplők miatt rokonságban van a dunántúli *nyársdu-gással*. Az előadott jelenetek viszont a farsangi adománygyűjtő *dramatikus játékokból* ismertek más tájakról. Az 1960-as években a Magyar Néphit Topográfia „Mire mondták azt itt, hogy ez népszokás?” kérdésre az egyik példa ez volt: „*Disznótorba maszkába menni.*” Ugyanitt a „legrosszabb, legcsúnyább szokások” közé is bekerült, mert mint mondták: „*Disznótorba maszkába öltöztek és vacsorára mentek ismeretlen egyének. Ezzel a kisgyereket megijeszítik.*”

A fásángozás regulatív szerepe abban áll, hogy általa a bátyai társadalom igyekezett a – különben nem jelentős – társadalmi differenciálódást nivellálni, a gazdag-szegény, fiatal-öreg, férfi-nő ellentéteket humorban föloldani. Visszatükröző funkciója révén pedig „az egész társadalmi környezetét arra készíteti, hogy a szokás által hordozott értékeket az őket hordozó formákkal együtt tartsa meg és hagyományozza át az utódoknak”.² A disznótoros ház népének el kellett viselnie a fásángosok agresszivitását, durvaságát, sőt mindehhez jókedvűen asszisztálnia kellett. Ilyen zaklatásokat, sértéseket más körülmények között (a szokáson kívül) nem tűrtek volna el. Ugyanakkor a fásángosok sem engedtek volna meg maguknak efféle szabadosságot máskor.

A kétnyelvű Bátyán így beszélnek a szokásról: „*vótam fásángba*”, „*ja sam bila u fašange*”, „*ja sam bila po fašange*”. Az elnevezés magyarul és rácul azonos, benne a német eredetű „farsang” szavunk található. A „fásángos” a szokás szereplőjét jelenti, s a szó a „farsang”-s képzős alakja. Az elnevezés miatt gondolhatnánk arra, hogy az alakoskodók eredetileg nem a főképpen karácsony előtti disznótorok vendégei lehettek, hanem a vízkeresztől hamvazó szerdáig tartó farsangi multságokon szerepeltek. Erre utalnak szabadszájú mondókáik, dalaik, amelyek egyáltalán nem illenek az ádventi időszak áhitatához. A szokás keletkezését azonban Guzsván Mihály adatközlőm érdekes módon magyarázta.

„*Ez (a szokás) felig-meddig vallási eredetű, bármilyen furcsán hangzik. Ezt én a nagyapámtól hallottam a következőképpen. Valamikor ugye nagy szegénység vót. Nem mindenki vághatott disznót, csak a jobbmódúak. Na, most a szegények is szerettek volna részesülni belőle. Most mit csináltak? Karácsonyi időszakba vót legtöbbször disznóvágás. Beöltöztek ugye, hogy ne ismerjék őket föl, a nő Máriának, a férfi Szent Józsefnek. És a Mária csinált egy rongybabát. És ezzel kezdték, ezzel mentek oda, ahun tudták, hogy disznótoros vacsora van. Na, aztán milyenek katolikus helyen, ugye? Mária, József! Megvendéglétek őket, meg adtak is, haza is ihetnek. Ez aztán később egy kicsit eldurvult. Később má – így mondom – akik szerették a hasukat, ugye, összeálltak má akkó többen, és azok is beöltöztek, hogy ne ismerjék őket föl. Mer az szegény lett volna, hogy oda-mennek és koldulnak...*”

¹ Elhangzott az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárásgyűjtők XIV. Országos Találkozásán, 1994. június 18-án, Jászberényben.

² *Németh Imre: szokás szócikk.* In: Magyar Néprajzi Lexikon 5. Bp. 1982.

Az idézett adat jellegzetes szokáseményt magyarázó szöveg. Az adatközlő a szokás adománygyűjtő jellegét emeli ki, a társadalom anyagi szükségletét teszi meg a kialakulás okának. Hasonló véleményt mások is hangoztattak. *A szegények számára, akik disznót nem vágta, ez kóstólószerszám alkalom volt.* Ugyanez a vélemény negatív formában is megfogalmazódott. *Mink azér a szálláson tehetősebbek voltunk. Apám mondta, nehogy valamelyikőtök elmenjen maszkába. Nem vagyunk rászorultva, hogy kéregezzünk.*

Valóban az első világháború előtt Bátya volt a környék legszegényebb községe. *Száz hát se volt, ahol disznót vágta. Egy tíz tagú család évi huszonöt liter zsírt fogyasztott.* Nem csoda, hogy Simonyi 1882-ben azt írta, hogy a lakosság táplálkozása főképpen növényi eredetű.³ Nem tudjuk, hogy Guzsván Mihály előbb idézett szokáseményt magyarázata valóságos tapasztalatból származik-e, vagy pusztán tudálékosság. Más azonban ilyen határozottan nem beszélt a vallási eredetről.

Szent József és Szűz Mária szállás- és adománykérése ádventi időben a szentcsalád-járás máig élő szokását juttatja eszünkbe. A szomszéd vagy rokon asszonyok ádvent első vasárnapjától karácsonyig kilenc házhoz mennek el. Elénekliek a „Szállást keres a szent család” kezdetű sok versszakos szenténeket, majd az „örvendetes rózsafüzért” imádkozzák, ezután a szent családról szóló imádságokkal, énekekkel fejezik be az ájtatosságot. A résztvevőket a gazdasszony szerényen megvendégeli. Ezt a „kilencedet” nevezik szent család-járásának. Ebben azonban profán alakoskodásnak nyoma sincs.

A szokáseményt kísérő szövegek mégis tartalmaznak a fásángozásban olyan elemeket, amelyeket akár Szent József vagy Szűz Mária is mondhatott volna, Guzsván Mihály szerint például: *Az úgy kezdődött, hogy én vagyok a Mária, itt a kisded. Most szültem. Szállást kérünk, mer éhesek vagyunk. Így kezdődött. Szépen kezdődött, de később elmalackodták.* Maros Péter pedig ezt mondta: *A passzusba az is benne volt, hogy szállást adjanak a gyerekes anyjának. Hogy befogadják-e. Hogy megszületheti-e ebbe a házba. És megszülte. Egy kisbaba vagy rongybaba pottyant ki. Nem a kis Jézuska hanem... magyarul valami maskarra.* Vida Miklósné önéletrajzában így ír: *De csak egy éjszakára kérték szállást, mert a felesége várományos, és már nem bír továbbmenni, és majd holnap folytatják tovább az útjukat, de most még csak arra kéri (a gazdát), mivel nagyon fáradtak és éhesek ha egy kis maradék ételt, ha volnának szivesek adni.* Az idézett szövegek előadói már nem Szent József és Szűz Mária. A fásángos házaspár szálláskérése a „megbabázás” című jelenet bevezetője, amit az adománykérés követ.

A fásángozás színhelye a disznótoros ház szobája, ahol a vacsora folyt. Ahol disznót vágta, biztosan számíthattak a fásángosok megjelenésére. Az est közeledtével különösen a gyerekek, akik ezen a napon iskolába sem mentek, emlegették borzongva: Mikor jönnek? A vendégek már a szobában a megterített asztal körül ülve borzogtak. Az udvaron csak a kondérok körül maradt kinn egy-két asszony a hurka abálására, mosogatás vagy a zsír kisütése végett. A gazdasszony vagy a böllér már elkészítette a fásángosoknak szánt tréfás ajándékot. A gazda is tudta, hogyan „toljon ki” a hivatlanokkal, esetleg, hogy éppen velük tréfálja meg egyik vendégét.

A fásángosok nem mehettek túl korán. A vacsora általában nyolc óra körül kezdődött, ezért leghamarabb kilenc óra tájban állíthattak be. Még szerencsésebbek voltak, ha tíz-tizenegy óra körül érkeztek, hiszen akkor a vendégek hangulata magasabbra csapott, szívesebben fogadták őket, jobban sikerültek a tréfák. Másfelől viszont kockázatos volt később menni, mert akkor esetleg egy másik csoport már megelőzte őket, s nem nyertek bebocsátást. A fásángos banda az egy utcában lakó, nagyjából egyivású fiatalokból, esetleg fiatalokból és idősebbekből, de mindenkor férfiakból és nőkből szerveződött. Éppen a nemek és korcsoportok különbözősége miatt nem voltak azonosak a legény és lány ban-

³ *Simonyi Jenő*: Kalocsa környéke. Földrajzi Közlemények, 55. 1882.

dákkal. Vida Miklósné szerint egy banda összetétele a következő volt: *Összesen tízen voltak. Férje, felesége, egy lány, hat gyerek meg egy Jóska*. Olyanokról is tudunk, akik 30, sőt ötven éves korukban is jártak fásángába. A szervező a „főcinkos”, a „szómondó” vagy „a Jóska”. Ő kéredezkedik be, ő mondja a passzust. Kiemelt szerepe volt még a menyasszonyvőlegény, (férj-feleség), a terhes cigányasszony- teknővájó cigány párnak, s a kártyavető-jövendőmondó szép cigánylánynak. Ők szerepüknek megfelelően beszéltek, de a többieknek nem volt szabad megszólalniuk, hogy hangjukról ne azonosíthassák őket.

Minden szereplő maszkot viselt. Arcukat belekvározták és tollpíhét szórtak rá, korommal kenték be, bajuszt szakállt akasztottak a fejükre, fejüket ronggyal tekerék be, s kifesteték, harisnyát húztak rá, egy esetben gyári álarcot viseltek. Jelmezüik szerepükhöz igazodott. Fontos volt azonban, hogy a férfiak nőnek, a nők férfiaknak öltözzenek. Gyakran a nadrág elé sárgarépat és két krumplit függesztettek a genitáliák jelzésére. Általában a ruhákat kifordítva húzták föl. A „nők” kitömtek mellüket, a terhes asszony a hasát. A kellekek között ott volt a cigány hátán a teknő, amiben megfürdették az ott megszülető kisbabát. A cigánylánynál kártya volt. A szómondónál ott volt papíron a passzus. Volt, aki nokedliszaggatóból tambrát csinált. Mindenkinél volt zajkeltő eszköz: csengő, kolomp, tepszi, fődő, fazék, lánc, fakanál, bot. Mindezzel iszonyú lármát keltenek.

Az előadás a bekéredezéssel kezdődött. *Szabad-e a fásángosoknak bejönni? Heledmagammal, egy szülő anyával beléphetünk-e ebbe a házba?* – kérdezték. A belépők köszöntek illedelmesen: *Dicsértessék!* Jó étvágyat kívántak. A gazda megkérdezte: *Kik vagytok? Mit akartok? Hunnan gyűttetek? Mire a válasz: Cigányosan élünk, szegények vagyunk. Duna alul gyűttünk, Mamacsárjárás, Pinurka vármegye. Vagy: Sonka utca kolbász tér, a házszámot elfújta a szél.*

Megkérdezik: *Hun a passzusotok?* A leírt passzust felolvasta a szómondó, majd a gazdának is átadta. Ezek közül egy szemérmesebb vereszet részletét bemutatom: *Császár-király rendelet. fene ögve mög a beledet, hitőfán száradj mög, úgy nézz rám, hogy vakulj mög... A passzusokat a nagyapától, dédapától tanultuk* mondta Maros Péter. *Elmondták nekünk és leírták nekünk ezt a szöveget. Magyarul írták, de néha vót benne egy-két rác szó is. Rácul beszélt a község kilencven százaléka, de a passzust magyarul írták.* Azt hiszem, hogy ezzel a „hivatalosság” látszatát akarták kelteni. Némely passzus termékenység és szerelmi varázsszövegeknek is felfogható. Az egyik szöveg végén a szerzőket így nevezik meg: *Luktágító András és Szöglágyító Borbála*. (Mindkét szent neve a karácsony előtti időszakban található.) A passzus után adományt kérnek. *Alamizsnát kérünk! Segítsenek rajtunk!* A gazda megígéri, de kéri a fásángosokat, hogy előbb daloljanak, táncoljanak, vagy mutassanak valamit. A fásángosok már nyújtogatják a demizsont és a kosarat. Egyikük kint az udvaron már ellopta a hurkákat.

A jelenetek a következők lehetnek: a cigánylány jósol, a cigányasszony szül vagy a menyasszony szül. Ezután a fásángosok énekelnek, s a szűk helyen topognak, táncolnak. Ekkor hangzik el: *Fasange, turinge, ko nema kužuvcu, i tamu je zima, posrala ga suinja* (Fásänge-turinge, akinek nincs bekecse és fázik, szarja le a disznó). Gyakran tréfás alamizsnát adnak. Becsomagolt csontokat, marharéppal töltött hurkát, stb. Ezenkívül azonban kapnak igazi hurkát, pogácsát, s egy-két pohár borral is megkínálják őket.

A szobában tartózkodásuk alatt *minden szabad vót*. A „nők” a férfiak ölébe ültek. A vendégek a férfiakat tapogatták, hogy megállapítsák valódi nemüket. *Kitül van a gyerek?* kérdezték a cigányasszonytól. *Vitéz Keménytitül* hangzott a válasz. A házigazdától megkérdik: *No, Haszán, csúszik a faszán?* A böllértől: *No, a maga farka is ujan vékony, mint ez a kolbász? Hányat szúrt máma, Jani bácsi? Kettőt felel a kérdezet. Egyet az ágyba, egyet az udvaron,* Ha felismerték valamelyik fásángost: *Ó, te vagy az Júlís. A fene egyen meg!*

Elvonuláskor köszönés, nóta. S a kifelé haladók sorban belépnek az ajtó elé odatett vizes teknőbe, vagy fölbuknak a kifeszített madzagban. Ez a bentiek tréfája a hivatlan vendégekkel. Amire fásángosok tromfja a sarkából kiemelt ajtó, az abaléből ellopott hurka, a kemencéből kiszedett rétes. A banda tagjai mindezt közösen fogyasztották el újból felidézve az est eseményeit.

Fehér Zoltán

Kalotaszeg vándor háziiparosai

A kalotaszegi Körösfő – a vidék egyik reprezentáns községe – száz éve jellegzetes háziiparos falu. A köves-sziklás talajon folytatott mezőgazdaság a faluban régóta csak melléküzemág, a település tartját arculatát fafaragó és varrottas háziipara határozza meg.

Körösfőről azt tartják, hogy „ahány ház, annyi műhely”, ahol nap mint nap reggeltől késő estig együtt dolgozik az egész család, ahonnan meghatározott időben, a kialakult szokásoknak és üzleti érdekeknek megfelelően kiradjik a háziiparosok csoportja szerte Romániába, a szélrőzsa minden irányába. Száz éve járják Erdélyt, a Regátot és a szomszédos államokat, hurcolják hímes tárgyaikat, varrottasait, keresik a piacot, a vevőt. Romániának nincs olyan városa, fürdő-üdülőhelye, de talán nagyobb falusi települése sem, ahol a körösfőiek ne próbáltak volna szerencsét.

A következőkben a kalotaszegi háziiparszerű fafaragás megjelenésével, a körösfői háziiparosok vándorútjaival és áruik értékesítésének különböző formáival foglalkozunk. A körösfői fafaragó háziipar Bánffyhunyadon alakult ki. Kalotaszeg központjában 1879. tavaszán létesítette az Erdélyi Háziipari és Iparfejlesztő Egylet az ország első „gyermekjátékkészítőtanműhely”-ét.¹ A hároméves szakiskola Bánffyhunyadról és környékéről, elsősorban Körösfőről toborozta tanulóit. A körösfői hagyomány szerint a faluból a hunyadi szakiskolában tanult: Márton István (1866-1934), Kovács György, Mihály György, Antal István és Péntek György.

A tanműhelyben a tanítással párhuzamosan termelés is folyt és az itt készült gyermekjátékok, a faszobrocskák nagy sikert arattak. Az 1879-es székesfehérvári iparkiállításon ezüstérmet nyertek, árusították őket Erdély nagyobb városaiban, Budapesten, Bécsben és Csehországban.² Ezek a fából készült gyermekjátékok, faszobrocskák voltak a Kalotaszegen megszervezett fafaragó háziipar első termékei. A szakiskolát később iparvállalattá alakították, de az intézmény, mint önálló vállalkozás életképtelnek bizonyult és 1886-ban megszűnt.

A tanműhely a látszólagos kudarc ellenére elérte célját: az ott végzetek elsajátították az asztalos mesterséget, az esztergályozást és ezáltal kiemelkedtek az átlag földművesek rendjéből. A bánffyhunyadi szakiskola elindította a kalotaszegi fafaragó háziiparosok első nemzedékét.

A következő években a fafaragást háttérbe szorította az országos hírvé vált kalotaszegi varrottas.³ Ez idő alatt végbement a fafaragás metamorfózisa: a fafaragók ekkor kezdtek a gyermekjátékok helyett az idegenből jött tanítómesterek hatására hímes tárgyakat, faragott székeket, kazettákat, hatszögű asztalkákat stb. készíteni. Egy utolsó próbálkozás még történt ugyan a gyermekjátékkipar felélesztésére, de Jakab Benjámint

¹ *Sebestyén Kálmán*: A kalotaszegi fafaragás története. Korunk Évkönyv (Kolozsvár) 1979. 227-235. old.

² Az Erdélyrészi Iparfejlesztő Egylet Évkönyve (Kolozsvár) 1883-1884. 7. old.

³ *S. Bartha Éva*: Kalotaszeg nagyaasszonya. Korunk. 1973. 11. sz.